

ВИДАТНА ПОСТАТЬ Т.Г. ШЕВЧЕНКА У ТВОРЧІЙ РЕЦЕПЦІЇ Б.Д. ГРІНЧЕНКА

У статті розглядаються проблеми рецепції видатної постаті Т. Шевченка у творчому просторі Б. Грінченка в контексті культурного життя України на зламі століть та їх трансформація в національному українському літературному процесі кінця XIX – початку XX століття.

Ключові слова: українська література, український переклад, національна література, націєтворення, народництво, німецький романтизм, цензура.

Б. Грінченко, демонструючи активну націєтворчу літературну та громадянську позицію, невтомно відстоював право на український переклад та друк іншомовних творів національною мовою. Хвиля національно-культурного піднесення була підтримана юнаком ще в 1878 році. Б. Грінченко щиро захоплюється українською літературою, особливо творчістю Т. Шевченка, а також наполегливо вивчає іноземні мови (німецьку, французьку, італійську), прагнучи долучитися до світової літературної спадщини в оригінальних виданнях.

Всупереч батьковій забороні Б. Грінченко у тринадцятирічному віці вперше читає рядки поезії Т. Шевченка. «Трупи встали і очі розкрили», – так згадував пізніше письменник надзвичайне враження від «Кобзаря», книги, яка стає для нього «його особистим «євангелієм» (так він і підкреслив в автобіографії), а сам Шевченко «зробивсь мені і до сього дня зостається пророком», адже «я не шуткуючи кажу, що й досі я не можу думати про його, як про людину, – він і досі стоїть перед мене на такому високому п'єдесталі, що торкається головою до неба» [5]. Б. Грінченко завжди наголошував, що саме завдяки Шевченкові він ще «у 13 років зробився тим, чим...єсть» [5].

Отже, мета статті – проаналізувати проблеми рецепції видатної постаті Т. Шевченка у творчому просторі Б. Грінченка в контексті культурного життя України наприкінці XIX – на початку XX ст.

У контексті українського народницького просвітництва, синтезованого з європейською романтичною традицією, національний поет для Б. Грінченка є не тільки єдиним «проповідником народу», а й «переслідуваним вигнанцем» або «в'язнем уряду чи суспільства» [13]. У жорстких творчих умовах, які Д. Чижевський влучно охарактеризував як «російська дійсність в українській літературі», реальне творче та особисте життя Б. Грінченка набуває ознак такого «переслідуваного пророка» [13]. Можливо, зважаючи на цю обставину, український письменник так гостро відчув спорідненість творчих душ Т. Шевченка та Г. Гайне, об'єднаних єдиним поривом боротьби проти «гнобительства дужих і злих» за «світ і волю» [1, 1].

Характеризуючи спільні та відмінні риси творчості великих поетів у статті «Двоє рідних», яка вийшла друком у «Новій громаді» в 1906 році та при цьому розуміючи особливу актуальність творчості Г. Гайне у процесі формування українського національного культурного простору, Б. Грінченко писав: «Гейневе немилосердне глузування і досі кладе печать ганьби й огиди на обличчя нікчемників і утисників, смілий дух «лицаря святого духу» і досі запалює наші душі бажанням стати до гурту «в великому бої свого часу» [1, 1]. Адже, як зазначає Д. Наливайко, «романтизм інтегрується в національно-культурний рух поневолених народів «під гаслами повернення до глибинно-народних і національних джерел культури загалом і літератури зокрема», набуваючи національно-формуючого «громадсько-політичного змісту і спрямованості» [8, 202]. Зароджена у межах романтичного напрямку ідея національного розвитку та незалежності постає найвищою життєвою та літературною метою Б. Грінченка. Для українського митця Т. Шевченка та Г. Гайне насамперед – поети-борці у змаганні за свободу, національно-демократичні ідеали та дружнє єднання вільних народів. У передмові до «Французьких справ» німецький поет писав: «Коли ми досягнемо того, щоб маси розуміли дійсність, народи не дозволять найманним писарям аристократії розпалювати війну і розбрат, і тоді здійсниться велике єднання народів. Священний союз націй, нам більше не знадобиться утримувати через взаємну недовіру постійні армії... мечі ми перекуємо на рала, впряжемо в них бойових коней і доб'ємося миру, добробуту, свободи! Цій діяльності присвячено як і раніше моє життя. Це мій обов'язок!» [7, 238]. Цим висловом Г. Гайне можна охарактеризувати й увесь творчий та громадянський шлях Б. Грінченка, що є своєрідним феноменом синтезу філософії української національної ідеї, біля витоків якої був і сам український письменник з «філософією серця» Г. Сковороди – тією основою, яка, за висновком Т. Сілаєвої, виявилась знаковою для зародження української романтичної традиції [12, 91]. Це естетично-філософське синтетичне утворення знайшло своє втілення у самозреченній літературній праці та поєднанні ідей народництва і романтизму, притаманних творчості Б. Грінченка кінця XIX століття.

Поетичний твір Б. Грінченка «До народу» (1884) у концентрованому вигляді корелюється із творчим поривом Гайне-борця й Шевченка-пророка: «Схаменіться! Будьте люди / Бо лихо вам буде. / Розкуються незабаром заковані люде, / Настане суд, заговорять / І Дніпро і гори!» [15] та передає світовідчуття українського поета у контексті теми боротьби за волю народу:

За правду, за волю все зможу знести –
І жити, і вмерти без страху!.. [3, 44].

Та, можливо, найвиразнішою рисою, що виявилась спільною для творчості Т. Шевченка, Г. Гайне та Б. Грінченка, була надзвичайна любов до рідної вітчизни, яка «була навіть не любов'ю, а тугою, фізичною по-

требою, ні, й цього замало, була...гострим і пекучим болем, який людина видає тільки крізь сльози...» [11, 8]. Б. Грінченко глибоко усвідомлює, що в особливих соціально-політичних реаліях існування українського народу кінця XIX – початку XX століття саме національна література була покликана виконати роль провідника ідей самосвідомості та зробити все можливе для того, щоб, як зазначає Р. Зорівчак, «перекладацтво набуло несподівано політичного значення, опинилося на передньому краї боротьби за українську культуру» [4, 8]. Критикуючи «лінь, недбалство і зраду» національного оточення на противагу тим небагатьом, що «не кинули рідного діла і до краю несли чи несуть український прапор», письменник у листі до Т. Зіньківського словами поезії Г. Гайне закликає: «Ех, нема у нас такого, щоб умів одразу усім дати доброго потиличника, розбуркати сили і погнати могутнім словом до праці: «не йде Апостол правди і науки!» а треба його! Треба! Треба такого, що ніколи не забував би слів поетових:

З юною силою бий в барабан,
Бий, щоб людей збудив його звук...»
(пер. М. Зісман. – А. Х.) [6, 110].

Уривок із поетичного твору Г. Гайне «Doctrin» («Доктрина» (1844)) з циклу «Сучасні вірші» сповнений романтичної семантики образу героя-борця. Інтонаційно та ідейно-тематично віршеві Г. Гайне співзвучні оригінальні поезії-заклики Б. Грінченка: «До праці» (1881) («Сміливо ж, браття, до праці ставайте, / Час настає – ходім!»), «Тепер» (1885): («Ти тоді уставай, свою зброю бери / І борись серед темряви й бурі!»), «Друзям» (1889) («Друзі кохані! І душу і тіло / Даймо за край свій єдиний...»), «Співцеві» (1905) («...Співай! до бою й праці клич!...» [3].

Щиро шануючи творчість багатьох своїх попередників, захоплюючись нею, особливо поезією Т. Шевченка, письменник пропонує не зупинятись на вже здобутому словниковому запасі національної мови. Критикуючи заклики сучасників писати літературні твори, «не виходячи за межі того, що Шевченко дав, бо все інше – то вигадки, ковани слова і т. і.», Б. Грінченко невтомно наголошує на неможливості зупинки процесу розвитку літературної національної мови, у справі якого особлива роль належить саме художньому перекладу. «Як обійтись з досить бідним і спеціально поетичним словарем Шевченка тепер, коли ми не тільки пишемо великі романи соціального змісту, не тільки перекладаємо Шекспіра, Гейне, Данте, а й даємо розвідки наукові чи публіцистичні...» [2, 121], – риторично виголошує письменник у літературно-критичному нарисі «Тарас Шевченко», гаряче обстоюючи неспинний поступ національної літературної мови на зламі століть. Враховуючи це досить гостре критичне зауваження, важко погодитися з характеристикою Б. Грінченка як «епігона Шевченка», висловленою Ю. Шевельовим [14, 594].

Важливою справою, щодо національної культурно-історичної спадщини Б. Грінченко вважав упорядкування та збереження знаменитої колекції мецената В. Тарновського, до якої входило чимало особистих речей Т. Шевченка. Заповідане Чернігівському земству зібрання речей та документів (після смерті В. Тарновського) Б. Грінченко прийняв у Києві восени 1899 року. Стан колекції був незадовільним. Проте Б. Грінченко разом із дружиною Марією Загірною цілком безкоштовно зробили титанічну працю щодо опису та збереження національного спадку. «...Подружжя Грінченків, – згадував М. Плевако, – півроку працювало і вдень і ввечері майже без спочину» [9, 10].

У листі Б. Грінченка від 17. IX. 1899 року читаємо: «Одчинив уперше шаховку з Шевченковими речами, узяв у руки його сорочку і почув, що мене обнімає сум, плач... Я не знаю, чого робить таке враження ся шаховка...» [10, 86]. Таке щире захоплення постаттю Т. Шевченка спонукало та підтримувало Б. Грінченка у напруженій роботі з архівом колекції. Адже через руки письменника пройшло щонайменше 758 шевченківських експонатів: рукописів, малюнків, особистих речей [10, 87]. В іншому листі до дружини Б. Грінченко описував той жахливий стан, в якому він застав національний спадок у Києві: «у музеї вогко, все цвіло», а речі та рукописи знаходились «середу сякого мотлоху й дрантя, у якійсь комірчині – там, де сторожі мітлу ставляють і ганчірки складають» [10, 87]. Письменник приймає рішення щодо перевезення колекції з Києва до Чернігова у спеціально підготовлене родинною Грінченків приміщення: «Везиму з собою Шевченкові речі, хочу, щоб хоч найголовніші з їх були перед моїм оком увесь час і через те везиму їх у кошиках при собі, а як у вагон не дозволять узяти кошиків стільки [...], то мушу їхати парохомом» [10, 87]. Результатом надзвичайних зусиль такої праці стає «Каталог музею українских древностей В. В. Тарновського. Составил Б. Д. Гринченко», який виходить друком у 1900 році [10, 87].

Отже, Т. Шевченко – лірик, філософ та насамперед борець за національну свободу не міг залишитися поза прискіпливою творчою увагою Б. Грінченка. Транспонований європейським романтизмом та, зокрема, поезією Г. Гайне у світову літературу образ поета-борця, поета-пророка, яким і стає для українського національного літературного простору постать Т. Шевченка набуває особливої актуальності в оригінальній творчості Б. Грінченка.

Список використаних джерел

1. Грінченко Б. Двоє рідних / Б. Грінченко // Нова громада. – 1906. – Кн. 2. – С. 1–2.
2. Грінченко Б. Перед широким світом / Борис Грінченко. – К. : Друк. С. А. Борисова, 1907. – 318 с.
3. Грінченко Б. Д. Твори : в 2 т. / Б. Д. Грінченко. – К. : Наук. думка, 1990. – Т. 1: Поетичні твори. Оповідання. Повісті / упоряд. В. В. Яременка ; прим. А. А. Погрібного, В. В. Яременка ; вступ. ст. і ред. тому А. Г. Погрібний]. – 640 с.
4. Зорівчак Р. На сторожі отчого слова / Р. Зорівчак, В. Савчин // Микола Лукаш : бібліогр. покажч. – Львів : Вид. центр. ЛНУ ім. І. Франка, 2003. – С. 8–12.

5. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського Ф. І. Літературні матеріали Спр. 32303. Автобіографія Грінченка Бориса Дмитровича, 5 арк.
6. Кіраль С. «...Віддати зумієм себе Україні»: Листування Трохима Зінківського з Борисом Грінченком / С. С. Кіраль / [вступ. ст., археограф. передм., упоряд., комент., приміт., підгот. текстів, покажчики, додатки, добір ілюстр. матеріалу С. С. Кіралья.]. – Київ; Нью-Йорк, 2004. – 520 с.
7. Матузова Н. М. Генріх Гейне. Нарис життя і творчості / Н. М. Матузова. – К.: Дніпро, 1984. – 238 с.
8. Наливайко Д. Теорія літератури й компаративістика / Д. Наливайко. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – 347 с.
9. Плевако М. Життя та праця Бориса Грінченка / М. Плевако. – Х.: Друк. С. А. Шмеркевича, [б.д.] – 81 с.
10. Погрібний А. Г. Борис Грінченко. Нарис життя і творчості / А. Г. Погрібний. – К.: Дніпро, 1988. – 268 с.
11. Пронин В. А. «Стихи, достойные запрета»: судьба поэмы Г. Гейне «Германия. Зимняя сказка» / В. А. Пронин. – М.: Книга, 1986. – 144 с.
12. Сілаєва Т. О. Філософія: [курс лекцій] / Т. О. Сілаєва. – Тернопіль: Астон, 2003. – 216 с.
13. Чижевський Д. Історія української літератури [Електронний ресурс] / Д. Чижевський. – К., 2003 (за виданням: Нью-Йорк, 1956). – Режим доступу: <http://izbornyk.org.ua/chyzh/chy.htm>
14. Шевельов Ю. Вибрані праці: у 2 кн. / Юрій Шевельов; [упоряд. І. Дзюба]. – 2-ге вид. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – Кн. 2: Літературознавство. – 1151 с.
15. Шевченко Тарас. Зібрання творів [Електронний ресурс]: У 6 т. / Тарас Шевченко. – К., 2003. – Т. 1: Поезія 1837-1847. – 784 с.
16. Режим доступу: <http://litopys.org.ua/shevchenko/shev140.htm>

Summary:

The article focuses on the problems of actuation of T. Shevchenko as outstanding figure in B. Hrinchenko's creative practice in the context of cultural life of Ukraine around the turn of the century and its transformation in the national Ukrainian literature process at the end of the XIX – beginning of the XX centuries.

The article deals with the complex analysis of B. Hrinchenko's translator activity and its role in Ukrainian literary process at the end of the 19-th – the beginning of the 20-th centuries. Taking into consideration the analysis of the biggest part of the B. Hrinchenko's translator creation we have the opportunity to clear up the matter of the reception of European literature in the writer's original creative work. B. Hrinchenko's translations are perceived as active factors of language, literature and nation creation, stimulus of the writer's original creative work, world-view and aesthetic evolution of the national writer around the turn of the century. Such approach helped us to emphasize the important role of the writer's translator activity in Ukrainian literary process at the turn of the cultural epochs.

National language, according to writer's credo, was the main instrument of translator practice and at the same time the basic for creation of the national Ukrainian literature, and as a result – the national consciousness. The most important tasks of B. Hrinchenko's translator activity was «to keep national language «alive» (B. Hrinchenko). Interpretation was considered by the writer as powerful motive for creation of Ukrainian nationality.

One of the reasons of our referring to the investigation of B. Hrinchenko's translator practice is the problem of on the phenomenon of stylistic syncretism in B. Hrinchenko's original literary practice as an attempt to transform the canon of narodnytstvo in the context of the national Ukrainian literature process around the turn of aesthetic epochs, which is characterized by activation of modernistic tendencies (neoromanticism, symbolism, impressionism, decadence etc.) in writer's original literary practice and national art space.

Key words: *Ukrainian literature, Ukrainian translation, national literature, creation of nation, narodnytstvo, German romanticism, censorship.*

УДК 821.111-31.09

О.В. Чайковська

ЕЛЕМЕНТИ ДРАМАТИЧНОЇ ІРОНІЇ В РОМАНАХ В.С. МОЕМА ЯК ЗАСОБИ ВПЛИВУ НА ЧИТАЧА ТА ВИРАЖЕННЯ АВТОРСЬКОЇ ПОЗИЦІЇ

У статті аналізується своєрідність іронії в романах В. С. Моєма. Стверджується, що в контексті реалістичної традиції іронія виступає як синтез драматичного та епічного в романному тексті. Переорієнтація засад, на яких ґрунтуються відносини між розповідачем і читачем, стимулювала функціонування елементів драматичної іронії.

Ключові слова: *драматична іронія, читач, розповідач, «центральна свідомість», «точка зору».*

Інтерес до вивчення іронії має давню традицію не лише у філософії, риториці, а й у лінгвістиці та літературознавстві і пояснюється, здебільшого, своєю універсальністю, адже може створюватися засобами різних знакових систем. Кожна літературна течія надає нових акцентів цій категорії: від «об'єктивації суб'єктивних задумів митця, своєрідного відчуження та дистанціювання автора по відношенню до завершеного твору» у добу романтизму та «найвищої духовної позиції» (Е. Гофман) і різновиду «людської слабкості» (в тому випадку, якщо нею зловживають) (О. Блок) у постромантичній літературі до засобу «пародійного переосмислення минулого» [2, с.76] у творчості постмодерністів.